

in which «the human factor» played a significant role due to changes in values of social priorities that influenced the history of these ancient centres of civilization. It is noted the fact that political corruption is significantly influenced on the political and social transformations in ancient times.

Key words: *political corruption, oligarchy, tyranny, despotism, abuse of power, speculations, polis identity.*

Стаття надійшла 22 жовтня 2013 р.

УДК 159.9-177.3

Н. М. Майорчак

ІСТОРИОГЕНЕЗ ВИВЧЕННЯ БРЕХНІ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Вивченню історіогенезу брехні як соціально-психологічного явища. Подано характеристику брехні людини в контексті філософсько-моральних, психолого-педагогічних поглядів. Проаналізовано прояв брехливості як форми поведінки, якості чи риси особистості. Досліджено стійкий, свідомий прояв брехливості в психіці індивіда, його закріплення і повторюваність у структурі особистості.

Ключові слова: *брехня, обман, брехливість, неправдивість, істина, правда, психіка, індивід.*

Постановка проблеми. Проблеми брехні, чесності та довірливості є надзвичайно актуальними для багатьох сфер діяльності, спілкування та взаємодії людей. Як свідчить соціальна практика, людина використовує брехню у повсякденній діяльності як з вимушеної необхідності, так і умисно. Тому знання та вміння виявляти, розпізнавати і викривати брехню – це потужний соціальний потенціал людини, який дозволяє їй уникати багатьох непередбачуваних проблем та несприятливих ситуацій.

Брехня як соціально-психологічне явище, на думку дослідників, має неоднозначний прояв, емоційно-сміслову навантаженість та значення для людини, є невід’ємним атрибутом соціальної адаптації та життєдіяльності людини. Більшість людей знаходить виправдання своєї брехні, вважаючи, що краще приховати неприємне, у негативну, небажану інформацію, ніж заподіяти іншій особі переживання, страждання, розчарування тощо. Внаслідок цього брехня сприймається як позитивний чинник, «порятунок» для людини, сприяє збереженню її душевного спокою і фізичного здоров’я. Незважаючи на це, брехня як

у громадській думці, так і у свідомості окремих осіб сприймається як негативне соціально-психологічне явище.

Стан дослідження. Проблематику брехні досліджено у працях як вітчизняних дореволюційних (П. Каптерев, В. Преображенський, І. Ільїн, І. Альошинцев, А. Сосновський, А. Шеталова, К. Гартсьєр, А. Нечаєв), так і зарубіжних вчених (В. Штерн, Л. Мелітан, А. Адам, S. Vok, P. Ekman, J. Podlesny, H. Hartshorn, M. May). Є праці і в сучасній психології (В. Знаков, Б. Дубровський, Ю. Щербатых, А. Секацкийта ін.). Методологічною основою дослідження послужили ідеї К. Леонгарда й А. Лічко про акцентуацію характеру, а також базові підходи до вивчення брехливості (В. Знаков, Же. Дюпра, О.Екман, М. Вагін).

Психологічні дослідження дають можливість стверджувати, що у різні вікові періоди активно досліджувалися окремі компоненти брехливості, зокрема: *динамічний* (О. Фрай, 2005; Е. Білякова, 1995; С. Симоненко, 1998; Д. Дубровський, 1994; М. Lewis, 1992), *емоційний* (Д. Дубровський, 1990; К. Мелітан, 1903; В. Знаков, 1999; О. Фрай, 2005; П. Екман, 1999; С. Saarni, M. Lewis, 2004; R. C. Solomon, 1976; A. Vrij, 1999), *регуляторний* (Д. І. Дубровський, 1994; К. Мелітан, 1905; R. C. Solomon, 1976; С. Snyder, S. Sigmon, 1992; R. Vaumeister, 1992), *мотиваційний* (Д. Шимановський, 1975; Д. І. Дубровський, 1994, 1995; Н. Любимова, 2003; Є. Белякова, А. Давидов, Е. Давидова, 1992; Же. Дюпра, 1905; П. Екман, 1999; О. Фрай, 2005; R. C. Solomon, 1976; М. Lewis, 1993; М. Lewis, 1993; С. Snyder, S. T. Sigmon, 1992), *когнітивний* (Д. Дубровський, 1994; Д. Шимановський, 1975; Ю. Щербатых, 2003; Є. Белякова, 1995; В. Знаков, 1999; А. Давидов, 1992; К. Мелітан, 1903; Же. Дюпра, 1905; О. Ліпманн, 1929; П. Екман, 1999; R. C. Solomon, 1976; R. F. Vaumeister 1992; A. Vrij, 1997; С. Saarni, M. Lewis, 2004), *результативний* (О. Ліпманн, 1929; А. Давидов, Є. Давидова, 1992; Ю. Щербатых, 2003; Н. Любимова, 2003).

Водночас, незважаючи на достатню розробленість досліджуваної проблеми, необхідне її подальше вивчення в контексті історичного аналізу брехні. Відповідно до цього **метою** статті є аналіз історіогенезу брехні у психолого-педагогічних дослідженнях.

Виклад основних положень. Ж. Дюпре визначає поняття брехні як психосоціологічний словесний акт впливу, за допомогою якого намагаються нав'язати людині віру, що не відповідає істині [4]. Навіювання помилкових переконань може бути свідомим (продуманим, навмисним) і несвідомим.

Брехнею, як правило, називають навмисну передачу відомостей, що не відповідають дійсності. Найбільш поширене в європейській культурі визначення брехні належить Августину Блаженному: «Брехня –

це сказане з бажанням сказати неправду» [6, с. 54]. Основна відмінність брехні від обману полягає в тому, що вона завжди ґрунтується на вербальному або невербальному, навмисно неістинному, брехливому твердженню. Суть брехні завжди зводиться до того, що людина вірить або думає про одне, а в спілкуванні виражає інше. Мета брехуна – передати помилкове повідомлення.

Сьогодні брехня є чи не головним «гравцем» у повсякденному житті кожної людини. У сучасній психологічній науці з її вираженою природною парадигмою представлено досить мало емпіричних досліджень, які відображають внутрішні механізми функціонування брехні. Брехливість суперечить загальнолюдським вимогам, що впливають із потреби людей мати адекватне уявлення про суспільство, в якому вони живуть, про вчинки оточуючих, які вони повинні оцінювати, про життєві обставини, в які вони потрапляють [10].

Психологічний словник трактує поняття брехливість як «індивідуально-психологічну особливість, що виражається в свідомому перекручуванні дійсного стану речей, у прагненні створити неправильне враження про факти та події. Стаючи звичною формою поведінки, брехня закріплюється і перетворюється в якість особистості» [8, с. 310].

На відміну від брехні, обман заснований на свідомому прагненні одного з учасників комунікації створити у партнера хибне уявлення про предмет обговорення, що обманює та спотворює факти. Характерна ознака обману – повна відсутність у ньому помилкових відомостей, прямих спотворень істини. Мета обману в тому й полягає, щоб скерувати мислення співрозмовника у шлях актуалізації знайомих ситуацій. Обдурений завжди є мимовільним співучасником обману: він жертва власних неадекватних уявлень про дійсність і неповноту інформації [5].

Узагальнено цю думку висловив Папа Римський Павло IV у XVI столітті: «Світ хоче бути обдуреним, так нехай же помиляються» [3, 148]. О. Ліпман зазначає: «Якщо в суспільстві є нагальна потреба, щоб його обмановали, то обов'язково виникає група людей, яка на практиці реалізує це бажання: будь це гра в карти, лотерея або продаж акцій, дивіденди від яких покупець ніколи не отримає. Головне – вилучити у народу гроші і надати йому те, чого він прагне, – бути ошуканим» [9].

Необхідно зазначити, що є психотип людей, для яких вкрай важливо отримувати задоволення від загального схвалення їхньої особи. Тому основною мотивацією щодо брехні є бажання бути «правильним і позитивним в очах оточуючих». Вони намагаються всіх втішити, підбадьорити, вирішити чужі проблеми, компенсуючи таким чином влас-

ну неспроможність. Разом із тим психологічна особливість таких людей полягає у тому, що для них характерна прихована гординя, вони покладають на себе роль «великого судді». Намагаються піднести до рангу загальної моралі особисті принципи про те, «що таке добре і що таке погано», а через позицію «судді» виправдовують бажання подарувати всім добро.

Брехливість як форма поведінки, якості чи риси особистості припускає стійкий, свідомий прояв брехливості в психіці, її закріпленість та повторюваність у соціально-психічній структурі особистості. Так, аналізуючи природу брехні, Л. Собчик висловила припущення, що генетична схильність до альтруїзму й егоїзму сприяє прояву нещирості в спілкуванні. Сьогодні не викликає сумніву, що психологічні якості, як істеричність, або пов'язана з нею демонстративність, проявляються в перебільшенні власних можливостей, зокрема за допомогою брехні й інших способів введення оточуючих людей в оману [1, с. 176].

П. Екман і М. Франк вважають, що поява брехні залежить від двох причин, одна з них стосується мислення, інша – емоцій. Ці причини по-різному впливають на ключові аспекти поведінки, в результаті яких брехня може бути розкрита чи ні. Вони вважають, що брехня може бути пов'язана з продуманою лінією поведінки, фальсифікацією емоцій, почуттям провини, а також почуттям задоволення під час обману [14].

Брехня, з точки зору В. Знакова, має такі характерні особливості: вона є комунікативним феноменом, покликаним встановлювати добрі стосунки з партнером, забезпечувати задоволення від спілкування собі та партнеру. Брехун не очікує, що його брехні повірять; брехня не переслідує жодної особистої вигоди; брехун в цьому процесі відчуває задоволення, прагне бути в центрі уваги, стати вагомим для оточуючих [7].

Деякі дослідники пов'язують схильність до брехні з національно-психологічними і культурними особливостями певних етнічних груп. Же. Дюпре вважає, що для деяких рас і країн брехня є неминучим явищем. Наприклад, гасконці відомі своєю схильністю до вигадок. Їх спонукає брехати хвалькуватість, проте брехня не має серйозного характеру. Італійці відрізняються плутаниною у словах, англійці – лицемірством, греки – нещирістю [4]. На нашу думку, подібна точка зору грішить надмірно різким узагальненням, проте не можна повністю заперечувати той факт, що виховання та національні традиції впливають на характеристики міжособистісного спілкування.

Стосовно класифікації брехні, то Е. А. Душина пропонує її здійснювати за такими критеріями: джерелом виникнення (соціальна й індиві-

дуальна); ступенем усвідомлення хибності висловлювання (свідома і не-свідома); силою мотивації щодо брехливості; тяжкістю наслідків (приємні, неприємні наслідки, брехня без наслідків) [1, с. 243].

Н. Г. Любимова виділяє такі психологічні чинники, які сприяють появі брехні: біологічні, соціальні, особистісні, ситуативні [9].

Біологічний чинник психічного розвитку людини формується й активується ще до народження дитини, тому вважається основою, підґрунтям для розгортання психічного розвитку. Він охоплює:

- спадковість (якості, передані індивіду від батьків через генотип);
- природжені ознаки (особливості внутрішньоутробного розвитку дитини та процесу її народження);
- результати дозрівання нервової системи (зростання та формування зв'язків аксонів та дендритів, мієлінізація нейронів).

Особистісні чинники – вік і етап життєвого циклу родини, вид занять, економічне становище, спосіб життя, особливості характеру і само-сприйняття.

Соціальні чинники – це соціальне середовище, передусім люди, їх взаємини, створені ними речі, знаряддя діяльності, мовні засоби, духовні цінності.

До ситуативних факторів можемо віднести діяльність, інтереси, погляди.

О. Фрай зазначає, що коли людина бреше, вона переживає психологічні процеси, пов'язані з власними емоціями, складністю змісту поведінки і контролем. Емоційний підхід ґрунтується на тому факті, що брехня призводить до таких емоцій, як провина, страх, емоційне піднесення. Підхід, заснований на складності змісту повідомлення, припускає, що брехня є складним когнітивним явищем. Підхід, що супроводжується контролем над поведінкою, базується на стримуванні нервових проявів, напруженого мислення [1].

З огляду на думки А. І. Крупнова та В. П. Прядіна брехня як індивідуально-психологічна особливість людини розглядається у функціональній єдності її мотиваційних, емоційної, когнітивної, динамічної, регуляторної та результативної складових.

Щодо динамічного компоненту брехливості, то брехливе заперечення своєї активності дозволяє особистості підтримувати уявлення про себе у вигідному світлі, демонструвати суворе дотримання соціальних норм. Низька особистісна активність підтверджується негативним зв'язком з імпульсивністю. Аналіз параметрів динамічного компонента дозволяє стверджувати, що екстравертована особистість частіше демонструє брехливість через активність, самостійність, а інтровертна – заперечує активність, оперативність.

Емоційний компонент брехливості розглядають за параметрами сценічності – брехливої демонстрації позитивних емоцій і астенічності брехливого заперечення негативних емоцій.

Регуляторний компонент брехливості аналізується з позиції інтернальності й екстернальності суб'єкта. Інтернальність суб'єкта визначають як брехливу демонстрацію самокритики, незалежної від обставин. Прояв брехливості під час екстернальної регуляції спостерігається в брехливому запереченні залежності від інших людей або зовнішніх обставин.

Мотиваційний компонент брехливості проявляється з позиції соціоцентричності й егоцентричності. Соціоцентричність виражається у брехливій демонстрації власної значущості щодо вирішення суспільних питань, розв'язання конфліктів, в бажанні бути серед людей, в колективі, суспільстві, у переважанні громадських інтересів над особистими. Егоцентрична складова проявляється в позиції брехливого заперечення своєї незначущості, залежності від зовнішніх обставин, в бажанні не звертати на себе увагу в процесі взаємодії, прагненні уникати особистих ускладнень, можливих покарань.

Когнітивний компонент брехливості розглядається з позиції осмисленості та поінформованості. Під осмисленістю розуміється брехлива демонстрація самостійності у прийнятті рішень, висловленні своєї думки. Поінформованість характеризується брехливим заперечення своєї необізнаності у прийнятті рішень.

Результативний компонент брехливості розглядається в комунікативній (предметній) і суб'єктивній сферах. Предметний параметр пов'язаний з брехливою демонстрацією своєї спрямованості на суспільно значимий результат. Суб'єктна сфера характеризується брехливим запереченням значущості особистісного результату.

Висновки. Проаналізувавши брехню та брехливість, у психолого-педагогічних дослідженнях, можемо констатувати, що поняття «брехня» та «брехливість» має різні трактування. Відповідно виділяються різні компоненти та складові, основні ознаки, розвиток, визначають основні чинники, що впливають на ставлення людини до брехні, розкриваються її механізми та психологічні процеси. Брехня як соціально-психологічне явище має неоднозначний прояв, емоційне-сміслові навантаження та значення для людини, є невід'ємним атрибутом соціальної адаптації та життєдіяльності людини.

Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі особистісних характеристик та їх вплив на брехливість як властивість людини, вивчення проявів брехні як соціально-психологічного явища у навчальній діяльності студентів, у взаємодії учасників педагогічного

процесу та вплив брехливості на процес становлення студента як професіонала.

1. Вагин И. Психология выживания у России / И. Вагин. – М.: АСТ, Астрель, 2004. – 352 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

3. Грачов Р. Манипулирование личностью: организация, средства и технологии / Р. Грачов, I. Мельник. – М.: Эксмо, 2003. – 234 с.

4. Дюпра Ж. Ложь / Ж. Дюпра. – Саратов: Издво СГУ, 2008. – 296 с.

5. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания / В. В. Знаков // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 9–16.

6. Знаков В. В. Психология понимания правды / В. В. Знаков. – СПб.: Питер, 1999. – 279 с.

7. Знаков В. В. Классификация психологических признаков истинных и неистинных сообщений в коммуникативных ситуациях / В. В. Знаков // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 2. – С. 54–65.

8. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

9. Липман О. Ложь в праве / О. Липман, Л. Адам. – Х.: Юрид. изд-во Украины, 1929. – 48 с.

10. Мелитан К. Психология лжи / К. Мелитан. – М.: Издание А. Сомова, 1903. – 30 с.

11. Мухина В. С. К проблеме социального развития ребенка / В. С. Мухина // Психологический журнал. – 1980. – № 5. – С. 43–53.

12. Штерн В. Воспоминание, показание и ложь в раннем детстве / В. Штерн, К. Штерн. – СПб.: Изд-во О. Богдановой, 1911. – 173 с.

13. Экман П. Почему дети лгут? / П. Экман. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 272 с.

Майорчак Н. М. Історіогенез вивчення лжи в психолого-педагогічних дослідженнях

В статті здійснюється вивчення історіогенеза лжи як соціально-психологічного явлення. Представлена характеристика лжи человека в контексті філософсько-нравствених, психолого-педагогічних поглядів. Аналізується проявлення лживості як форми поведіння, качества или черты личности. Исследуется устойчивое, сознательное проявление лживости в психике индивида, его закрепление и повторяемость в структуре личности.

Ключевые слова: *ложь, обман, лживость, ложность, истина, психика, индивид.*

Mayorchak N. M. Historical genesis of study of lies in psychological and educational research

The historical genesis of lies as a socio-psychological phenomenon is studied. Characteristics of people's lies in the context of philosophical and moral, psychological and pedagogical views. It's also analysed the manifestation of

falsehood as a form of behavior, quality, or personality traits. It is studied the steady, deliberate falsehood manifestation in the psyche of the individual, its consolidation and repetition in the structure of personality.

Key words: *lies, deceit, falsehood, falsity, truth, true, psychics, the individual.*

Стаття надійшла 25 жовтня 2013 р.

УДК 159.9

Н. М. Семенів

СУЧАСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН НА МІЖОСОБИСТІСНОМУ РІВНІ

Розглянуто сучасні методи вивчення міжетнічних взаємин на рівні особистісних комунікацій, можливості їх застосування під час сьогочасних психологічних досліджень етноконтактних ситуацій.

Ключові слова: *етнічний конфлікт, етнічна фрустрація, міжетнічна напруженість, етнічність.*

Постановка проблеми. Глобальний характер перетворень і змін сучасного суспільства проявляється на усіх його рівнях, в найрізноманітніших формах, тенденціях і явищах. Загальний і стрімкий характер масштабних трансформацій, нестабільність цілісної структури суспільства, розмивання культурних і політичних меж підтверджують, що сучасне суспільство потерпає від зіткнення з реальністю, ми живемо у світі, в якому порушуються сталі і звичні траєкторії думок, емоцій і дій. Саме у цей період проблема вивчення міжетнічних стосунків стає насувною і актуальною проблематикою і для суспільства в цілому, і для окремих науковців. Не лише для європейської і світової спільноти, але і для українського суспільства надзвичайно важливим є збереження стабільності в питаннях підтримки, зміцнення мирних інтеграційних процесів. Тому актуальність вивчення міжетнічних взаємин визначається потребами і станом сучасного суспільства, яке характеризується етнічною, культурною, мовною і конфесійною мозаїчністю, а усвідомлення і прийняття різноманіття світу людей і явищ, що навколо, визначає світоглядну позицію людини, що найяскравіше проявляється в міжетнічних стосунках. Зasadничими принципами формування ефективної національної політики і механізмів, що забезпечують міжкультурну взаємоповагу і рівність, будуть послідовні відкриті дії,